

Стрілецька І. І. Соціальний інтелект як чинник професійного становлення особистості / І. І. Стрілецька // Науковий теоретико-методологічний і прикладний психологічний журнал «Психологія особистості». – Вип. 1 (6). – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2015. – С. 285-292.

УДК: 159.9.316.6

Інна Стрілецька

Херсонський державний університет, inna.strileckaya@mail.ru

МІСЦЕ І РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПЕРІОД ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

Стаття присвячена теоретичному аналізу місця і ролі соціального інтелекту у період професійного становлення студентів. Узагальнено напрямки розробки проблематики впливу соціального інтелекту на професійне становлення майбутніх фахівців в роботах сучасних українських та російських авторів. Проаналізовано психолого-педагогічні погляди сутності поняття «професійне становлення» та виявлено, що його основною характерологічною складовою є соціальний інтелект як здатність, що обумовлює ефективність міжособистісної взаємодії, соціальної адаптації та реалізації професійних функцій фахівця. Обґрунтовано вагомість ролі соціального інтелекту в період професійного становлення для позначення необхідності в досконалім володінні майбутніми фахівцями своєю професійною діяльністю, запорукою якої є продуктивне вирішення фахових завдань, правильно розуміти власну поведінку та поведінку інших людей, з умінням налагоджувати ефективну взаємодію у групі та формувати команду.

Ключові слова: соціальний інтелект, професійне становлення, міжособистісна взаємодія, фахівець, комунікативна компетентність, самореалізація, самовизначення, концепція.

Статья посвящена теоретическому анализу места и роли социального интеллекта в период профессионального становления студентов. Обобщены направления разработки проблематики влияния социального интеллекта на профессиональное становление будущих специалистов в работах современных украинских и российских авторов. Проанализированы психолого-педагогические взгляды сущности понятия «профессиональное становление» и выявлено, что его основной характерологической составляющей является социальный интеллект как способность, обуславливающая эффективность межличностного взаимодействия, социальной адаптации и реализации профессиональных функций специалиста. Обоснованно значимость роли социального интеллекта в период профессионального становления для обозначения необходимости в совершенном владении будущими специалистами своей профессиональной деятельностью, залогом которой является продуктивное решение профессиональных задач, правильное понимание собственного поведения и поведения других людей, умение обеспечивать эффективное взаимодействие в группе и формировать команду.

Ключевые слова: социальный интеллект, профессиональное становление, межличностное взаимодействие, специалист, коммуникативная компетентность, самореализация, самоопределение, концепция.

The article is a theoretical analysis of the place and role of social intelligence during the professional development of students. Overview types development issues impact on social intelligence professional formation of future

professionals in the works of modern Ukrainian and Russian authors. The analysis of psychological and pedagogical views essence of the concept of "professional development" and found that its main component is characterological social intelligence as an ability that determines the effectiveness of interpersonal interaction, social adaptation and implementation specialist professional functions. Soundly importance of the role of social intelligence during professional development to indicate the need for mastery of future specialists their profession, which is key to a productive resolution of professional tasks correctly understand their own behavior and the behavior of other people with the ability to establish effective interaction in the group and form a team.

Key words: social intelligence, professional development, interpersonal interaction, professional, communicative competence, self-realization, concept.

Постановка наукової проблеми. Професійне становлення майбутнього фахівця набуває особливого значення в умовах інформатизації, технологізації, проблемності професійної діяльності. Сучасна вища школа повинна створювати відповідні умови для підготовки компетентного фахівця, орієнтованої на постійний професійний розвиток, самовдосконалення, що забезпечить надалі високий рівень конкурентоспроможності, продуктивності професійної діяльності, і як наслідок, кар'єрне зростання та самореалізацію. Крім успішного оволодіння необхідною базою знань і вмінь відповідно до специфіки обраної спеціальності, важливим також є володіння максимально вираженими професійно необхідними якостями та практичними навичками, що є передумовою ефективного здійснення професійних функцій на будь-якому етапі професійного становлення та розвитку особистості. Саме тому, сьогодні є нагальною потребою в забезпеченні фахівців, наділених високим рівнем соціального інтелекту, що виступає як умова та як складова практично будь-якої предметної діяльності [8, 305].

Аналіз останніх досліджень із зазначеної проблеми. Соціальний інтелект як психологічна характеристика особистості становить основну складову її професійно-важливих якостей, які в роботах багатьох дослідників (О.Беляєва, Ж.Вірна, О.Власова, С.Максименко, Е.Носенко, В.Панок, Н.Пов'якель, Н.Романова, С.Руденко, А.Федоренко, Н.Чепелева та ін.) представлені у вигляді списків та теоретичних моделей особистості фахівця. А отже, місце соціального інтелекту у системі професійно-важливих якостей спеціаліста визначене не досить чітко і представлено: через комунікативну компетентність, соціально-

психологічну компетентність, соціальну сміливість, ефективність взаємодії, психологічну проникливість, вербальну і невербальну чутливість, соціальне мислення. Водночас ці дослідження свідчать про недостатність уваги науковців до проблем ролі соціального інтелекту в період професійного становлення фахівця, що і зумовило **мету нашої роботи**, якою є аналіз ролі та місця соціального інтелекту у період професійного становлення студентів.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим завданням, що покладається на вищу школу, є формування особистості студента як професіонала. Зокрема у законі України «Про вищу освіту» вказано, що «мова повинна йти про професійне становлення і професійне зростання особистості студента як спеціаліста, професіонала, про формування творчої, духовно багаті особистості з урахуванням її потреб, інтересів, бажань, здібностей» [8, 306].

Під *професійним становленням* фахівця розуміють процес прогресивної зміни його особистості внаслідок соціальних впливів, професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самовдосконалення і самоздійснення. Становлення обов'язково передбачає потребу у розвитку і саморозвитку, можливість і реальність її задоволення, а також потребу у професійному самозбереженні [5, 29, 58; 9].

Професійне становлення – це формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих та професійно важливих якостей і їх інтеграція, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності у відповідності до індивідуально-психологічних особливостей людини. [2; 5, 30; 9].

А.К. Маркова виділила такі етапи оволодіння професією:

- 1) адаптація до професії;
- 2) самоактуалізація в професії – пристосування людини до професії;
- 3) гармонізація з професією – людина легко виконує завдання за засвоєними технологіями (працює як би «граючи»);

- 4) перетворення, збагачення своєї професії – справжня творчість припускає пошук нових, більш досконалих способів досягнення бажаного результату;
- 5) вільного володіння декількома професіями;
- 6) етап творчого самовизначення себе як особистості – прагнення реалізувати свою головну життєву ідею [1; 2; 9, 12; 17, 99].

Н.Ю.Воляннюк розглядає професійне становлення як динамічний багаторівневий процес формування комплексу професійно важливих якостей, а дії спеціаліста – як відтворення отриманих умінь та засобів виконання діяльності в певних ситуаціях. Отже, процес професійного становлення як психологічна категорія відображає процес саморозвитку людини впродовж життя, у межах якого відбувається становлення специфічних видів суб'єктної активності особистості на основі розвитку і структурування сукупності професійно орієнтованих її характеристик, що забезпечують реалізацію функцій пізнання, спілкування та регуляції в конкретних видах діяльності і на етапах професійного шляху [2; 9].

На думку С.Д. Максименка, сутність професійного становлення полягає в тому, що індивід, прийнявши на себе професійну роль, лише розпочинає освоєння функціонального змісту професійної діяльності. Зазначимо, що на думку науковців, більш ефективним чинником формування якостей особистісної зорієнтованості процесу навчання та виховання особистості є врахування її потреб та інтересів, що узгоджено з потребами суспільства (І. Бех, А. Бойко, І. Зязюн, В. Лозова, А. Мудрик, Н. Ничкало, Е. Косенко, В. Семиченко, Т. Сущенко та ін.).

З точки зору акмеологічного підходу професійне становлення триває впродовж усього періоду активної професійної діяльності, тобто через модифікацію ціннісно-сміслової сфери змінюється *образ Я*, розширюючи загальнолюдський і професійний потенціал суб'єкта професійної діяльності (Н.В.Кузьміна, Л.Е. Орбан-Лембрик, А.К. Маркова та ін.).

У працях Н.В.Чепелевої виокремлено трьохкомпонентну концепцію професійної підготовки майбутнього фахівця (на прикладі практичного психолога): 1) *підготовчий*, тобто диференціювання студентів за рівнем їх професійної придатності до роботи з людьми; 2) *діагностичний*, який складається з процесу опанування студентами 2–3 курсів основ психодіагностики та самопізнання, а також усунення особистісних перешкод на шляху особистісно-професійного зростання; 3) *особистісно-професійно корекційний етап*, тобто робота з виявленими на другому етапі професійної підготовки особистісними проблемами студентів 3–4 курсів і формування в них професійно-значущих умінь за допомогою активних методів навчання та психотерапії з програванням обох ролей – клієнта і психолога [2; 9].

Е.Ф.Зеєр у своїх дослідженнях виокремлює такі етапи професійного становлення особистості майбутнього фахівця у процесі навчання: адаптацію, інтенсифікацію та ідентифікацію. На початковому етапі навчання (перший курс) важливими є такі загальнопрофесійні важливі якості: прагнення до саморозвитку, високий рівень працездатності, сумлінність, дисциплінованість, принциповість і відповідальність. Усе це пояснюється тим, що на цьому етапі професійного становлення студенти адаптуються до умов та змісту професійно-освітнього процесу, відбувається засвоєння навчально-пізнавальної діяльності, визначаються нові соціальні ролі особистості і взаєностосунки між однокурсниками та викладачами вищого навчального закладу. Психологічними критеріями успішності проходження цього етапу є адаптація до навчально-пізнавального середовища, особистісне самовизначення і формування нового стилю життєдіяльності [4; 6; 9].

Таким чином, охарактеризувавши сучасні погляди сутності поняття «професійного становлення» можна стверджувати, що його основною характерологічною складовою є соціальний інтелект як здатність, що обумовлює ефективність реалізації професійних функцій фахівця.

Соціальний інтелект представляє собою багатокомпонентну здатність, основу на досвіді соціальної взаємодії, котра проявляється в адекватному розумінні психічних властивостей, процесів і станів людини за зовнішніми ознаками, прогнозуванні поведінки і взаємовідносин. Він базується на комплексі особистісних, інтелектуальних, комунікативних і поведінкових рис, які обумовлюють успішність соціальної взаємодії: встановлення та підтримку контактів з іншими людьми, вплив на інших людей, забезпечення спільної діяльності [18, 53-54].

Вперше соціальний інтелект, як професійно важливу якість особистості був досліджений М.О. Аміновим та М.В. Молокановим. Вони розглядають СІ як умову вибору профілю діяльності у практичних психологів (наукова чи практична діяльність). На думку дослідників, головним компонентом психологічної діяльності, осмисленої комунікативної роботи з людьми є саме СІ (здатність до розуміння поведінки інших людей) та фасилітація (підтримуючий, наснажувальний стиль соціальних відносин) [4; 10].

Слід зазначити, що з початком активного використання терміна «соціальний інтелект» в психологічній літературі дана категорія найчастіше зустрічається саме в переліку важливих якостей, необхідних для ефективності професійного становлення особистості. Так в дослідженнях Р.Д. Каверіної, до числа професійно важливих якостей окрім направленості на тип діяльності в сфері міжособистісної взаємодії, спілкування, емпатії, розвиненою мовою і здатністю володіти собою та іншими людьми, значна роль відводиться саме СІ, який піддається цілеспрямованому формуванню в процесі професійного становлення.

В даний час більшість дослідників мають схожу точку зору в тім, що рівень розвитку СІ багато в чому обумовлює успішність професійної діяльності керівника, менеджера (О.В. Беляєва, Г.П. Геранюшкіна, Є.Б. Моргунов, Г.В. Ожубко), психолога (І.Ф. Баширов, Л.О. Ляховець, В.Ф. Жукова, В.Г. Панок, С.В. Руденко, К.С. Саутіна, Т.М. Титаренко, А.В. Федоренко, Н.В. Чепелева), педагога (Є.С. Михайлова (Альошина), А.В. Федоренко,) та й студентів взагалі незалежно

від обраного фаху (І.Б. Кудінова, О.В. Лунєва, А.М. Молокостова, К.С. Саутіна, М.Л. Тарасенко та ін.) [14; 15; 18, 57-58; 19].

Так, в своїх працях А.М. Молокостова робить акцент на вивчення особливостей СІ студентів з різним психологічним типом особистості. Авторка розглядає когнітивні критерії СІ, які співвідносяться з наступними характеристиками: здатність передбачити наслідки поведінки людей; здатність до логічного узагальнення; виділення загальних істотних ознак з різними невербальними реакціями людини; здатність розуміти зміну значення похідних вербальних реакцій людини в залежності від контексту ситуації яка її викликала; здатність розуміти логіку розвитку ситуації взаємодії та значення поведінки людей в даній ситуації. Результати дослідження А.М.Молокостової дозволяють стверджувати, що оптимальним є середній рівень розвитку СІ, який дає можливість особистості адекватно оцінювати реакції і умови соціального середовища і на основі цього ефективно взаємодіяти з іншими [11, 56].

В свою чергу О.В. Беляєва, вивчаючи взаємозв'язок СІ з психологічними якостями особистості керівника, відмічає, що СІ є одним із професійно значущих якостей керівника. Згідно з думкою автора, СІ представляє собою перш за все інтелектуальну здібність, котра проявляється в ситуаціях, які дозволяють давати чітку структуровану інформацію про поведінку, наміри людей, які спілкуються.

І.Б. Кудінова виділила психологічні умови, які впливають на становлення СІ старшокласників та студентів. В їх основу автор покладає: стиль виховання, товарицькість та допитливість [11].

Розглядаючи роль СІ в період професійного становлення також слід відзначити О.І. Власову, яка досліджувала структуру та розвиток соціальних здібностей з позиції структурно-функціонального та системно-функціонального аналізу. Згідно з концепцією О.І.Власової, невід'ємними структурними компонентами загальних соціальних здібностей є когнітивна, емоційна, мовна та конативні складові, а також змістовні особистісні утворення (світогляд, особистісні еталони, життєві і соціальні стратегії). Саме в основу когнітивної

складової автор вкладає соціальний інтелект як здатність до адекватного усвідомлення, аналізу і трансформації когнітивної й не когнітивної інформації соціального змісту (міжособистісна рефлексія, каузальна атрибуція, децентрація, співчуття, передбачення). О.І.Власова вважає, що соціально-пізнавальний потенціал пов'язується з переходом від досвідно-інтуїтивних уявлень буденного життя та стереотипної категоризації соціальної дійсності. Саме інтелектуальні та особистісно-регулятивні компоненти потенціалу соціальних здібностей за умов достатнього розвитку здатні перетворювати людину на дійсного суб'єкта соціальної життєдіяльності [3, 16-17; 12, 140; 13; 16, 226].

Висновок. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що умовою конструктивного професійного зростання особистості майбутнього фахівця є розвиток певних професійно важливих якостей, а саме: відповідальності, спрямованості, компетентності, адаптації до навчально-пізнавального середовища, особистісне самовизначення, формування нових стилів взаємодії, освоєння нових соціальних ролей, принциповості та дисциплінованості, що покладені в основу соціального інтелекту. Саме соціальний інтелект виступає в ролі важливої професійної якості фахівця як спеціальна здібність, яка полягає в розумінні самого себе, інших людей, їхніх взаємин, а також у прогнозуванні перебігу міжособистісних подій на основі індивідуальних мисленнєвих процесів, афективного реагування на особистісний і соціально-психологічний контекст ситуації взаємодії та соціального досвіду, і як наслідок, є суттєвою детермінантою успішності соціальної взаємодії та професійної реалізації особистості.

1. *Avetisjan T.V.* Osoblyvosti profesijnogo stanovlennja fahivciv iz social'noi' roboty / T.V. Avetisjan // SOCIOPROSTIR: Mizhdyscyplinaryj zbirnyk naukovyh prac' z sociologii' ta social'noi' roboty. – Vyp. 1 (2). – Harkiv, 2011. – S. 142-147.

2. *Aleksjejeva T.V.* Profesijne stanovlennja osobystosti v systemi vuzivs'koi' pidgotovky: teoretyko-metodologichnyj analiz problemy / T.V. Aleksjejeva //

Visnyk Nacional'noi' akademii' Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukrainy. – Vyp. 4.
– Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2013_4_18.pdf

3. **Vlasova O.I.** Psihologichna struktura ta chynnyky rozvytku social'nyh zdibnostej: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja dok. psihol. nauk: spec.: 19.00.07 / APN Ukrainy / O.I. Vlasova. – Kyi'v, 2006. – 43 s.

4. **Zarubins'ka I.B.** Social'na kompetentnist' ta social'nyj intelekt / I.B. Zarubins'ka // Naukovi zapysky VDPU im. M. Kocjubyns'kogo. Ser. Pedagogika i psihologija. – 2008. – Vyp. 23. – S. 179-184.

5. **Zeer Je.F.** Psihologija professii: Uchebn. posobie. – 3-e izd. pererab. i dop. – M.: Akademicheskij Projekt, Fond «Mir», 2005. – 336 s.

6. **Endeberja I.V.** Umovy profesijnogo stanovlennja majbutnih praktychnyh psihologiv / I.V. Endeberja // Nauka i osvita. – Vyp. 3. – Odesa : Vyd-vo PNPV im. K.D. Ushyns'kogo, 2013. – S. 60-63.

7. **Kozhushko S.P.** Social'nyj intelekt jak integral'na vlastyvist', shho zabezpechuje efektyvnist' profesijnoi' vzajemodii' majbutnih fahivciv komercijnoi' dijalnosti / S.P. Kozhushko // Pedagogika formuvannja tvorchoi' osobystosti u vyshhij i zagal'noosvitnih shkolah. – 2013. – Vyp. 31. – S. 241-247.

8. **Kozyrjev M.P.** Profesijne stanovlennja fahivcja v umovah vyshhogo navchal'nogo zakladu / M.P. Kozyrjev, Ju.R. Kozlovs'ka // Naukovyj visnyk L'vivs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav. Serija psihologichna. – Vyp. 1. – L'viv, 2013. – S. 305-313.

9. **Kokun O.M.** Psihologija profesijnogo stanovlennja suchasnogo fahivcja: Monografija. – K. : DP «Inform.-analit. agentstvo», 2012. – 200 s.

10. **Myronjuk Je.V.** Vyznachennja ta istorija rozvytku ponjattja «social'nyj intelekt» u psihologichnij nauci / Je.V. Myronjuk // Aktual'ni problemy navchannja ta vyhovannja ljudej z osoblyvymy potrebamy. – 2010. – № 7. – S. 452-461.

11. **Mihaljova M.V.** K probleme izuchenija social'nogo intellekta v otechestvennoj psihologii / M.V. Mihaljova, E.A. Kedjarova // Problemy teorii i praktiki sovremennoj psihologii. – Irkutsk : Izd-vo IGU, 2013. – S. 54-56.

12. **Nevidoma Ja.G.** Osvita jak chynnyk rozvytku social'nyh zdibnostej studentiv / Ja.G. Nevidoma // Fundamental'nye y prykladnye yssledovanyja v praktykah vedushhyh nauchnyh shkol. – 2014. – № 5. – S. 133-151.

13. **Ruda N.L.** Social'nyj intelekt psykologa jak chynnyk profesijnoi' dijal'nosti / N.L. Ruda // Naukovyj visnyk MNU im. V.O.Suhomlyns'kogo. Ser. : Psychologichni nauky. – 2012. – T. 2, Vyp. 9. – S. 202-205.

14. **Rudenko S.V.** Social'nyj intelekt jak chynnyk uspishnosti pedagogichnoi' dijal'nosti: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psykolog. nauk: spec.: 19.00.01 / APN Ukrai'ny / S.V. Rudenko. – Kyi'v, 2008. – 20 s.

15. **Rudenko S.V.** Social'nyj intelekt uchitelej: funkcii i puti razvitija / S.V.Rudenko // Praktichna psihologija ta social'na robota – 2009. – № 10. – S.48-52.

16. **Sas'ko O.O.** Problema vyznachennja social'nogo intelektu v psykologichnij nauci / O.O. Sas'ko // Nauka i osvita. – 2011. – № 9. – S. 224-227.

17. **Sytnik S.V.** Social'nyj intelekt jak element profesijnoi' kompetentnosti majbutnih psykologiv / S.V. Sytnik, O.M. Gelever // Nauka i osvita. – 2008. – № 8/9. – S. 99-103.

18. **Fedorenko A.V.** Vlijanie social'nogo intelektu na process adaptacii budushhij pedagogov-psihologov k uchebno-professional'noj dejatel'nosti i ego razvitie vo vremja obuchenija v VUZe / A.V. Fedorenko // Vestnik voennogo universiteta. – 2011. – № 3 (27). – S. 53-56.

19. **Fedorenko A.V.** Social'nyj intelekt: sushhnost' i problemy razvitija u studentov pedagogicheskijh special'nostej / A.V. Fedorenko // Vestnik voennogo universiteta. – 2011. – № 4 (27). – S. 54-60.